

Onbetwist hebben beiden een interessante studie afgeleverd, meer dan ooit wordt daarmee duidelijk wat we van een meer analytisch en structuralistisch onderzoek van de Brabantse landbouw nog verwachten kunnen.

J. Bieleman

H.B. Demoed, *Mandegoed schandegoed. De markeverdeling in Oost-Nederland in de 19e eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam; Zutphen: De Walburgs Pers, 1987, 176 blz., f39,50, ISBN 90 6011568 6).

De titel van deze Amsterdamse dissertatie verwijst naar het Drentse gezegde: mandegoed schandegoed. De betekenis daarvan is dat land in mandelig of gemeenschappelijk gebruik de eigenaar niet tot eer strekt. Deze volkswijsheid dekt aardig de opvatting van de verlichte elite in de negentiende eeuw ten aanzien van de marken en meenten. Het gemeenschappelijk gebruik, zo meende zij, hield ontginning en daarmee een doeltreffender exploitatie van de grond tegen. In een tijd waarin zoveel armoede werd geleden zag zij het als een misstand dat grond ongebruikt bleef. Voor de traditionele functie van de woeste gronden in het oude landbouwsysteem was weinig begrip. Vanaf het begin van de negentiende eeuw is daarom van bovenaf op verdeling en ontginning van de gemene gronden aangedrongen.

Demoed geeft in zijn boek een overzicht van de overheidsbemoeiing met de marken en beschrijft hoe de verdeling in de loop van de negentiende eeuw haar beslag kreeg. Hij behandelt de traditionele landbouw op de zandgronden, waar de veeteelt ondergeschikt was aan de akkerbouw en de niet bebouwde grond fungeerde als leverancier van humusrijke plaggen voor de bemesting van de akkers en als aanvullende weidegrond. Vervolgens laat hij zien hoe de markeverdeling na een moeizaam begin eerst na 1837 op gang kwam. Uit zijn exposé wordt duidelijk dat tot dusver in de literatuur te veel betekenis is gehecht aan de markenwet van 1886. Anders dan veelal is aangenomen, had deze wet weinig gevolgen. Toen de markenwet van 1886 in werking trad, waren veel marken al verdeeld. Het leeuwedeel van de markescheidingen vond plaats tussen 1840 en 1870. De verdelingen kwamen tot stand op basis van de wetgeving van 1809 en 1810 uit de tijd van het koningschap van Lodewijk Napoleon, die in 1837 door de regering van Willem I opnieuw onder de aandacht van de betrokkenen werd gebracht.

De grote lijnen waarlangs het proces van de markeverdelingen in Oost-Nederland zich heeft voltrokken, worden door Demoed helder geschetst. Er bestond wel al literatuur over marken en markescheidingen in deelgebieden zoals het werk van B. N. de Jonge van Ellemeet over de marken in Drenthe, maar in deze studie worden alle gegevens overzichtelijk samengebracht. Bovendien geeft Demoed aan wat de verdeling voor de ontginning van de woeste gronden heeft betekend. In een bijlage wordt aan de hand van de markeverdeling in Azelo, Ambt Delden beschreven hoe de gang van zaken in een concreet geval was.

Valt er zo veel te waarderen in deze studie, er zijn uiteraard ook enige kritische kanttekeningen bij het werk van Demoed te plaatsen. De wil me tot twee beperken.

Het is jammer dat de schrijver de discussie tussen Heringa en Slicher van Bath over de buurschap en haar marke geheel buiten beschouwing heeft gelaten en in zijn literatuuropgave niet noemt (B. H. Slicher van Bath, 'Buurschap en markgenootschap, opnieuw beschouwd' en J. Heringa, 'Nogmaals: de buurschap en haar marke', beide artikelen in: *Ons Waardeel. Tijdschrift van de Drentse Historische vereniging*, 1983, iv). Demoed volgt de visie van Slicher

van Bath op de merken zonder rekening te houden met de kritiek die Heringa daarop had voor zover het de merken in Drenthe betrof. Ook gebruikt Demoed de begrippen merken en markgenootschappen door elkaar in tegenstelling tot Heringa die onder marke het territoire van de buurschap verstaat, het gemeenschappelijk gebruikte deel daarvan als buurmarke aanduidt en voor de organisatie de termen marke-organisatie of markgenootschap reserveert.

Ten tweede: in het verhaal van Demoed wordt met behulp van kaarten en cijfermateriaal een duidelijk beeld geschetst van de voortgang van de markeverdeling, maar de mensen van vlees en bloed blijven in dat verhaal op de achtergrond. Dat de ongewaarden, de gebruikers van de gemeenschappelijke gronden die geen eigendomsrechten konden doen gelden, de voortschrijdende markeverdelingen als een levensgevaarlijke ontwikkeling hebben gezien, is onderbelicht. Daar was in de geraadpleegde bronnen wel het een en ander over te vinden geweest. Zo bevat het huisarchief Twickel een voorlopig verslag van werkzaamheden opgesteld door de markerichter J. Dijk in 1838 over de verdeling van de marke Woolde, waarin melding wordt gemaakt van sterke tegenstand en demonstraties van de kant van de ongewaarden. Direct nadat de werkzaamheden waren aangevangen was de 'schamele gemeente' in beweging gekomen. Dijk schrijft dat er 'eene algemeene kreet' onder het volk opging: 'Nu wil men ons het veld ontnemen, nu zullen wij en ons vee van honger moeten omkomen;...'. De ongewaarden, waarbij zich ook gewaarden voegden, vergaderden gezamenlijk en stuurden een afvaardiging naar de markerichter met de boodschap dat zij geen deling van de marke wensten en eisten dat de werkzaamheden onmiddellijk zouden worden gestaakt. Die bezending, klaagt Dijk, kwam 's avonds na tien uur. Hij toonde weinig begrip voor de 'geest van tegenwerking tegen de heilzame bedoelingen van het Gouvernement'. Bijna anderhalve eeuw later had van de geschiedschrijver iets meer aandacht voor de zorgen van de 'schamele gemeente' verwacht mogen worden.

G. Groenhuis

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

L. C. Stilma, *De school met den bijbel in historisch-pedagogisch perspectief. Ontstaan en voortbestaan van het protestants-christelijk lager onderwijs in Nederland* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam; Nijkerk: Callenbach, 1987, 263 blz., f39,50, ISBN 90 266 1849 2).

Dit proefschrift wil een bijdrage leveren tot de discussie over de zin van afzonderlijke protestants-christelijke scholen, die tegenwoordig gevoerd wordt. De schrijver, die uit de pedagogische hoek komt, begint met rekenschap af te leggen waarom hij zich met historische pedagogiek bezig houdt. Heeft dat nut? schijnen velen te vragen. Stilma meent van wel. Hij wijst op de doelstellingen van dit vak, met als laatste het leveren van een bijdrage tot het uitstippelen van een beleid. Daaraan voorafgaan dan beschrijving, reconstructie, inzicht en bezinning. De opsomming doet wat gekunsteld aan, maar gelukkig is de stof niet strikt volgens deze functies ingedeeld.

Dat eerste, theoretische hoofdstuk is trouwens niet het sterkste deel van het boek. Aardiger wordt het wanneer het eigen onderzoek aan de orde komt — een beschrijving en reconstructie van het onderwijs op de scholen met den bijbel en de motieven die tot de oprichting van die scholen geleid hebben. Met name het lange hoofdstuk over 'botsing van twee mensbeelden' vond ik verhelderend. De scholen met den bijbel worden behandeld vanaf hun ontstaansgeschiedenis in de jaren dertig van de vorige eeuw tot aan onze tijd toe. Niet alleen de motieven die geleid